

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2024. № 4.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.12>

УДК 65.012.12:355.2:338.124:339.13

Л. П. Чубук,

*д. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2217-7117>

А. М. Прищенко,

*к. т. н., докторант кафедри підприємництва, організації виробництва та
теоретичної і прикладної економіки,*

Український державний хіміко-технологічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7243-5520>

О. Ю. Самборська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін,

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-9138>

УКРАЇНСЬКИЙ БІЗНЕС В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕЛОКАЦІЇ

L. Chubuk,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Enterprise Economics,*

Taras Shevchenko National University of Kyiv

A. Prishchenko,

*PhD in Technical Sciences, Doctoral candidate of the Department of
Entrepreneurship, Production Organization, Theoretical and Applied Economics,
Ukrainian State University of Chemical Technology*

O. Samborska,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Public Law Disciplines, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical
University*

UKRAINIAN BUSINESS IN WARTIME CONDITIONS: CHALLENGES AND PROSPECTS OF RELOCATION

В контексті війни релокація підприємств стає актуальною стратегією, спрямованою на збереження бізнесу та його подальшу життєздатність. Мета дослідження – дати оцінку сучасного стану релокації бізнесу в Україні та виокремити основні виклики й перспективи в умовах війни. У статті проаналізовано основний стан релокаційних дій, визначено які регіони України приймають найбільшу кількість переселених підприємств, а з яких регіонів найбільш часто вони переїжджають. Зазначено, що українські підприємства під час війни стикаються із значними викликами, такими як дефіцит приміщень, нестача робочої сили, складність відновлення виробництва, нестача транспорту, недоступність адекватного житла для працівників та втрата позитивної податкової історії. Виокремлено перспективи подальшого розвитку релокації в Україні під час війни.

The modern world faces various challenges, among which military conflicts play an important role in shaping the socio-economic landscape. In the context of such conflicts, the relocation of enterprises becomes a relevant strategy aimed at preserving business and its further viability. The aim of the research is to assess the current state of business relocation in Ukraine and identify the main challenges and prospects in wartime conditions. The research was conducted using general scientific methods of cognition, including critical analysis of the available scientific literature on relocation actions, systematization and ordering of data, as well as methods of induction and deduction. The study analyses the current state of relocation actions, identifies which regions of Ukraine receive the largest number of relocated enterprises and which regions Ukrainian enterprises most often move from in search of continuing their operations and survival during the war. It is also found that such economic sectors as wholesale trade, construction and real estate are the top three most frequently relocated to safe conditions. It is determined that Ukrainian enterprises face significant challenges and problems during the war, such as a shortage of premises, a shortage of labor, difficulty in resuming

production, a lack of transport and logistical difficulties. In addition, the lack of adequate housing for employees and the loss of a positive tax history also complicate the situation for businesses during the military conflict. The author identifies prospects for further development, which include expanding cooperation with local communities to improve relocation conditions, developing and implementing effective government programs to support businesses during the war, and using innovative approaches to facilitate the relocation of enterprises. The practical significance of this study lies in its potential ability to contribute to the development of strategies and policies aimed at supporting businesses in the process of relocation during wartime. Further research could focus on evaluating the effectiveness of company relocation strategies in times of war, including analyzing the impact of various factors on the success of such actions.

Ключові слова: *переселення, державна підтримка, переїзд, логістичні складнощі, релокаційні дії.*

Keywords: *resettlement, state support, relocation, logistical difficulties, relocation actions.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Необхідність релокації бізнесу під час війни в Україні вимагає від підприємств не тільки високого рівня гнучкості й оперативності, але й стратегічного бачення й аналізу ситуації. Цей процес потребує не лише перенесення виробництва та ресурсів до більш безпечних регіонів, але й розробки планів дій для збереження ефективності та стабільності бізнесу. Водночас релокація бізнесу в умовах війни може відкривати нові перспективи й можливості для українських підприємств, адже цей процес може стати стимулом для відкриття нових ринків, розвитку міжнародного партнерства та впровадження інноваційних рішень, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності підприємств. Враховуючи складність сучасних геополітичних процесів та їх

вплив на економічну ситуацію в Україні, важливо аналізувати та розглядати релокацію бізнесу під час війни як виклик, що потребує не лише оперативності та адаптивності, а й стратегічного мислення та вміння приймати ефективні рішення в умовах нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато сучасних науковців приділяють увагу вивченню проблем релокації бізнесу. Зокрема, автори Г. Ліхоносова та ін. у своїй науковій роботі виокремили різні підходи до забезпечення економічної безпеки переселеного бізнесу. Досліджуючи механізми, які можуть забезпечити стійкість інвестицій та фінансову безпеку умов релокації й звертаючи увагу на важливість інноваційних підходів у забезпеченні економічної стійкості підприємств у період війни [1]. С. Коробка в своєму дослідженні визначив особливості й чинники, які впливають на релокацію малих підприємств під час військових конфліктів, розкрив питання виживання й адаптації малого бізнесу в умовах нестабільності [2].

Цікаве дослідження провели автори В. Лавренюк та ін., в якому проаналізували реакцію уряду на воєнну загрозу в Україні та її вплив на процес релокації бізнесу. Вони звернули увагу на роль держави у стимулюванні й підтримці релокації підприємств [3]. О. Яковенко досліджувала актуальні питання управління підприємствами в умовах економічної нестабільності, акцентуючи увагу на важливості стратегічного планування, фінансовій стійкості та гнучкості у прийнятті рішень [4]. І. Запихляк та О. Красняк в своєму дослідженні виокремили сутність, різновиди та проблеми релокації, визнаючи ключові аспекти процесу переселення бізнесу [5]. А. Князевич присвятила свою роботу правовим аспектам релокації підприємств в умовах війни [6]. Автори Н. Бао та ін. зосередилися на ключових чинниках, які впливають на розподіл активів домогосподарств переселених осіб, фокусуючись на регресійній моделі, яка аналізує переселені підприємства з точки зору психологічного пізнання та стимулів зовнішнього середовища [7]. С. Balbontin й D. Hensher вивчали

специфічні для підприємства та місцезнаходження чинники, які впливають на прийняття рішень про місце розташування та релокацію бізнесу [8].

Однак незважаючи на накопичений науковий досвід залишаються недослідженими питання викликів й перспектив подальшого розвитку релокаційних дій в умовах військової агресії та воєнного стану в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дати оцінку сучасного стану релокації бізнесу в Україні та виокремити основні виклики й перспективи в умовах війни. Для досягнення зазначеної мети в роботі поставлено такі завдання: 1) проаналізувати сучасний стан підприємств України, які здійснили релокаційні дії під час війни; 2) сформулювати основні виклики, які виникають перед переселеними підприємствами й впливають на їх майбутні результати; 3) виокремити перспективи їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах сьогодення релокація підприємств – це процес виживання, тобто складний процес, який потребує уважного планування і координації, оцінки ризиків та можливостей, а також врахування економічних, соціальних, технічних і правових аспектів [7].

Від самого початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, 25 березня 2022 р. Кабінет Міністрів схвалив План невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії або є загроза бойових дій, на безпечну територію. На основі цього державне підприємство «Прозорро. Продажі» спільно із компанією E-Tender та eDocs розробило IT-систему, котра дає змогу подавати бізнесу заявку та отримати допомогу в переміщенні свого обладнання на безпечні території України. Варто зазначити, що користування платформою для усіх користувачів безкоштовне.

З метою розуміння поточного стану релокації українського бізнесу під час війни, варто звернути увагу на кількість переселених підприємств та регіони, з яких і куди вони переселялися (Табл. 1).

Таблиця 1. Кількість переселених підприємств України станом на листопад 2023 р.

№	Область України	Кількість переселених бізнесів з цих областей, од.	% до загальної кількості	Кількість переселених бізнесів в ці області, од.	% до загальної кількості
1	Луганська	137	1,76	3	0,04
2	Донецька	642	8,24	49	0,63
3	Запорізька	368	4,72	136	1,74
4	Херсонська	107	1,37	36	0,46
5	Миколаївська	404	5,19	249	3,18
6	Одеська	592	7,60	763	9,76
7	Вінницька	80	1,03	142	1,82
8	Хмельницька	55	0,71	97	1,24
9	Чернівецька	34	0,44	121	1,55
10	Тернопільська	80	1,03	113	1,45
11	Івано-Франківська	68	0,87	172	2,20
12	Закарпатська	89	1,14	231	2,95
13	Львівська	339	4,35	652	8,34
14	Волинська	103	1,32	197	2,52
15	Рівненська	70	0,90	149	1,91
16	Житомирська	155	1,99	203	2,60
17	Київська	385	4,94	488	6,24
18	Київ	2110	27,08	1753	22,42
19	Чернігівська	46	0,59	131	1,68
20	Сумська	106	1,36	193	2,47
21	Харківська	450	5,78	818	10,46
22	Дніпропетровська	896	11,50	710	9,08
23	Полтавська	204	2,62	149	1,91
24	Черкаська	104	1,33	119	1,52
25	Кіровоградська	167	2,14	145	1,85
26	Всього	7791	100,00	7819	100,00

Джерело: розраховано авторами на основі [10].

З початку повномасштабного вторгнення, близько 8 тис. українських підприємств змінили свою реєстраційну адресу. На Рис. 1 представлено рейтинг Топ-10 областей, звідки підприємці переїжджали від початку повномасштабної агресії.

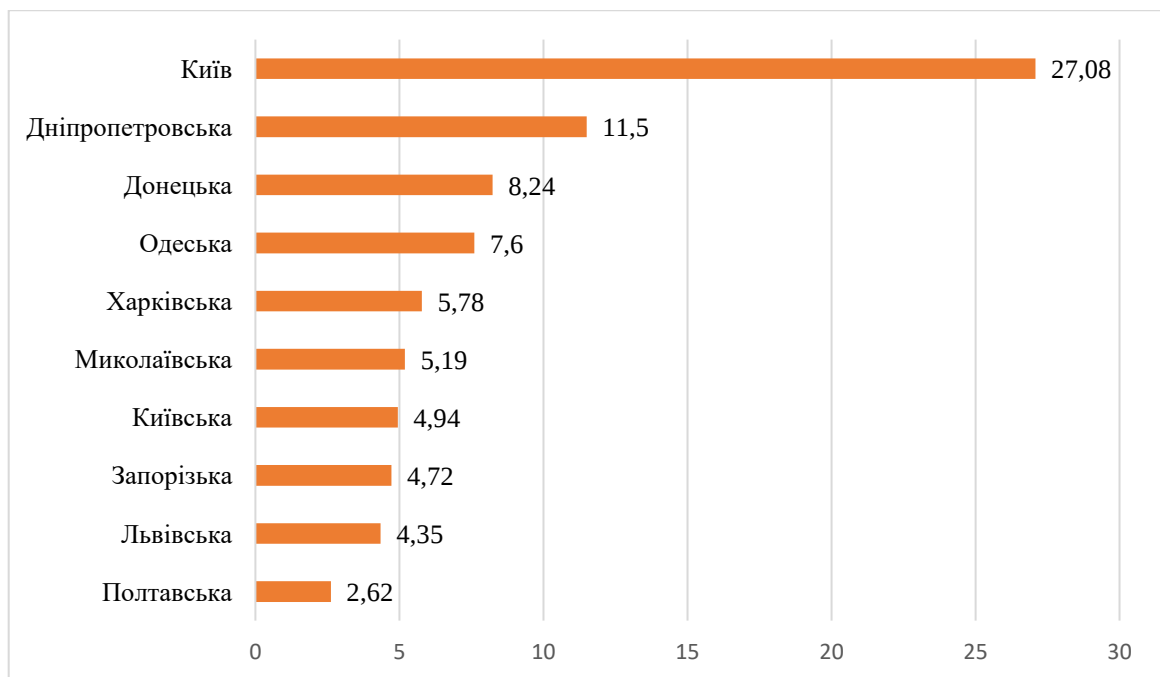

Рис. 1. Топ-10 областей України, звідки переселився бізнес, %

Джерело: систематизовано та узагальнено авторами за даними Табл. 1.

Отже, як видно на Рис. 1, області, з яких виїхала найбільша кількість підприємств, це Київ – 27,08%, Дніпропетровська – 11,5%, Донецька – 8,24%, тощо. Найменша кількість підприємств виїхала з Запорізької області – 4,72%, Львівської області – 4,35% та Полтавської – 2,62%. Такий розподіл відображає, в першу чергу, ступінь напруженості ситуації в різних регіонах країни. Зокрема, області, з яких підприємства виїжджали найактивніше, характеризуються підвищеним рівнем небезпеки. Наприклад, в Донецькій області тривають постійні військові дії, а Київ часто піддається ракетним атакам. Натомість, Львівська та Полтавська області відзначаються як найбільш спокійні регіони, тому це є однією з причин, чому з цих областей виїхало менше підприємств порівняно з іншими регіонами.

На Рис. 2 представлена інформація, що характеризує, в які саме області перемістилися бізнеси під час війни.

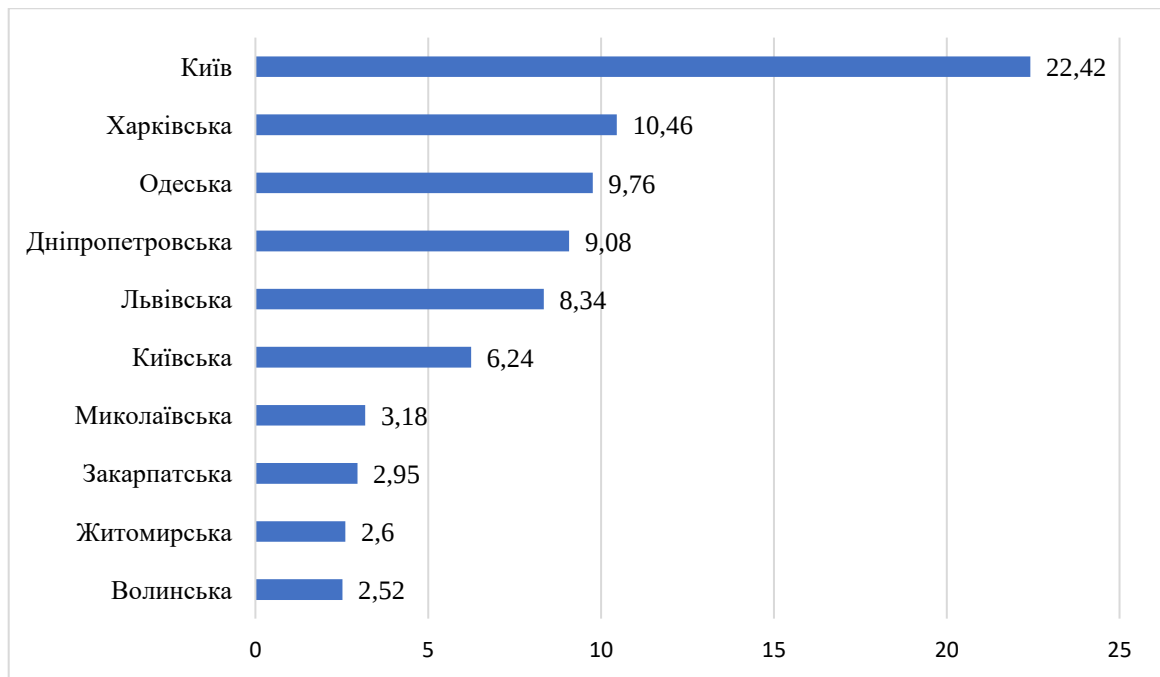

Рис. 2. Топ-10 областей України, куди переселився бізнес, %

Джерело: систематизовано та узагальнено авторами за даними Табл. 1.

У той же час, Київ також перебуває на вершині списку регіонів, куди українські підприємства переїжджали – 22,42% від загальної кількості релокантів обрали саме столицю. Незважаючи на військові дії та близькість до лінії фронту, підприємці також віддають перевагу Харківщині та Одещині – 10,46% й 9,76% підприємств відповідно, які змінили свої регіони. Завдяки високій купівельній спроможності та підвищеному попиту, ці регіони зберегли стабільну привабливість для бізнесу навіть у контексті військових дій та загрози національній безпеці. Найменшу кількість переміщених підприємств прийняли Закарпатська область – 2,95%, Житомирська – 2,6% й Волинська – 2,52%.

Найбільш масовим напрямком для переїзду бізнесу є маршрут з Києва до Одещини, яким скористалися 350 підприємств. На другому місці за популярністю – напрямок з Дніпропетровщини до Києва – 300 підприємств. Третє місце за кількістю підприємств займає маршрут «Київ-Харківщина», куди переїхало 289 бізнесів [10]. Релокація українського бізнесу за сферами діяльності зображена на Рис. 3.

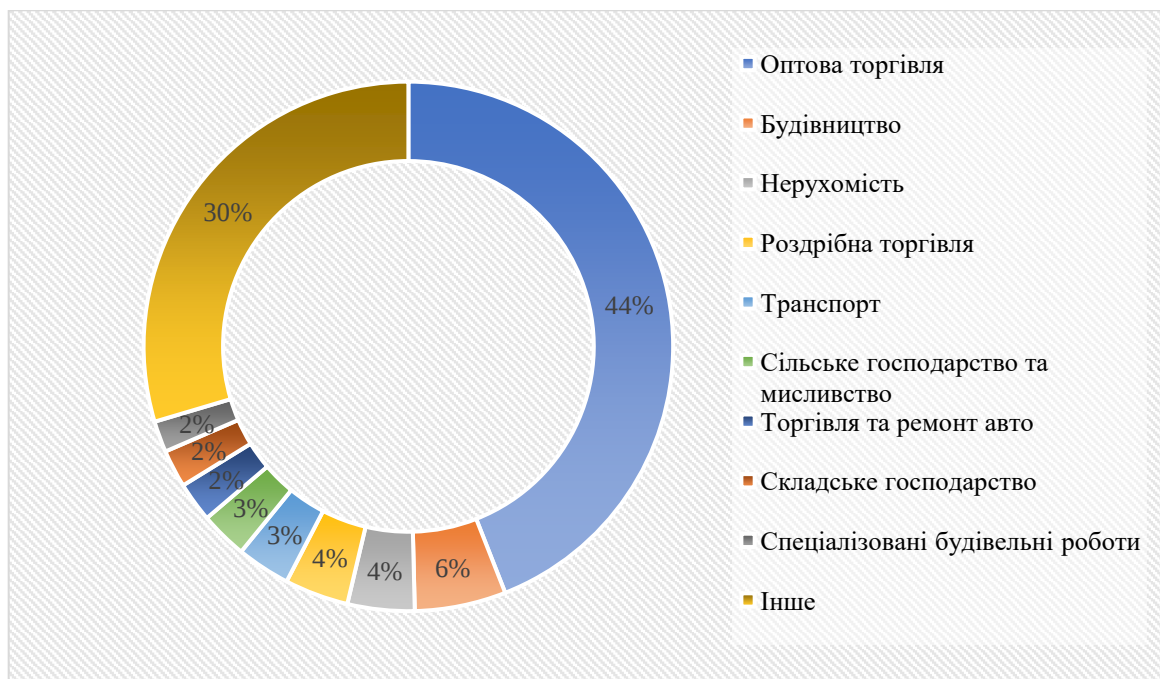

Рис. 3. Релокація українського бізнесу за сферами діяльності, %

Джерело: побудовано авторами на основі [10].

Отже, майже половина підприємств, які змінили свій регіон реєстрації, займаються оптовою торгівлею – 44%. На другому місці знаходяться підприємства, які здійснюють свою діяльність у сфері будівництва (6%). Трійку лідерів внутрішньо переміщених підприємств доповнюють бізнеси, які здійснюють операції з нерухомістю – 4%. Такий розподіл зумовлено, перш за все, структурою попиту на ринку та потребами споживачів у різних сферах економіки. Крім того, він відображає наявність розвинених інфраструктурних та логістичних можливостей у різних регіонах країни.

Наведені нижче приклади демонструють різноманітні стратегії та вдалі підходи до релокації підприємств у воєнний час. Наприклад, ІТ-компанія AltexSoft вже з 2014 року мала розроблений план евакуації, що дало їй змогу швидко організувати релокацію після загострення ситуації. За допомогою опитування персоналу та детального планування, підприємство змогло вивезти свій офіс у Львів та Івано-Франківськ, забезпечивши комфортне розселення для працівників та їхніх сімей [11].

Виробник матраців «Матролюкс» під час війни успішно перемістив частину своїх виробничих потужностей з Дніпра та Києва до Львова. Для підприємства головним викликом була нестача транспорту для перевезення обладнання та матеріалів, що виявилось дуже складним завданням у перші дні конфлікту. На новому місці також довелося активно шукати місцевих постачальників матеріалів та розширювати штат працівників.

Підприємство «Пожмашина» змогло ефективно вирішити завдання релокації завдяки допомозі місцевої громади у розселенні працівників та пошуку нових майданчиків для розміщення обладнання [11].

Під час повномасштабної війни книжковий магазин YakaBoo здійснив релокацію свого бізнесу, щоб врятувати активи, які опинилися у зоні бойових дій. Власники магазину організували перевезення майже 1 млн книг та обладнання на Буковину, найнявши для цього 30 фур. Пошук нового приміщення площею 2 тис. м² був успішним завдяки допомозі влади громади, яка надала компанії можливість орендувати його на пільгових умовах. Після успішної релокації магазин надав роботу 70 спеціалістам, в т. ч. своїм постійним працівникам, вимушеним переселенцям та місцевим мешканцям [11].

У всіх наведених прикладах ключовими факторами були готовність до дії, оперативне прийняття рішень та ефективна співпраця з різними сторонами, що допомогли здійснити успішну релокацію підприємств навіть у складних умовах.

Незважаючи на активність процесу релокації українського бізнесу під час війни, він стикається з певними викликами і проблемами (Табл. 2).

Отже, українські підприємства стикаються з рядом складних викликів та проблем під час війни, які потребують певних стратегічних та оперативних рішень для забезпечення стійкості та успішності їхньої діяльності.

Подальший розвиток процесу релокації бізнесу в Україні може бути пов'язаний із такими перспективними заходами.

Таблиця 2. Виклики й проблеми, з якими стикаються українські підприємства під час війни

№	Виклики й проблеми	Характеристика
1	Дефіцит приміщень	Умови війни призводять до скорочення доступності вільних приміщень для розміщення виробництва або офісних приміщень, що істотно ускладнює пошук адекватних майданчиків для релокації підприємств.
2	Нестача робочої сили	Війна призводить до втрат трудового потенціалу через евакуацію або відтік робочої сили з країни, а також до скорочення можливостей набору нових працівників через загальну невпевненість у майбутньому.
3	Тривалий час на відновлення попередніх обсягів виробництва	Умови війни призводять до значного зниження виробничих потужностей, що ускладнює відновлення обсягів виробництва після припинення бойових дій через потребу в реконструкції та модернізації обладнання.
4	Нестача транспорту та складність логістичних зв'язків	В умовах війни існують певні обмеження у доступі до транспортних мереж та ускладнення логістичних процесів через перешкоди на шляху поставок та перевезень матеріалів і товарів.
5	Складність у пошуку житла для працівників	Проблема полягає у неможливості знайти адекватне житло для переселених працівників або в занадто високих цінах на доступне житло у місцях нової дислокації.
6	Втрата позитивної податкової історії через перерву у діяльності	Платники податків зобов'язані реєструвати податкові накладні у визначений строк. Проте, у підприємств накопичилася велика кількість незареєстрованих накладних за період, коли податкова система була недоступною. Пізніше було встановлено обмежений строк для їхньої реєстрації, що ускладнювало ситуацію для бізнесу, який мав встигнути вчасно зареєструвати як накопичені старі, так і нові накладні.

Джерело: побудовано авторами на основі [3; 6; 11; 12]

По-перше, це активне поглиблення співпраці з місцевими громадами, що включає створення спеціальних ініціатив для залучення місцевого бізнесу та розвитку інфраструктури в нових локаціях.

По-друге, подальша розробка та впровадження ефективних державних програм, що включає фінансову підтримку, податкові пільги, консультаційну підтримку та інші заходи для сприяння підприємствам у процесі релокації.

По-третє, розвиток інноваційних підходів – важливо активно шукати та впроваджувати інноваційні підходи до релокації бізнесу, такі як

використання новітніх технологій, розвиток «зелених» ініціатив та залучення інвестицій у сталість та ефективність релокації.

По-четверте, залучення іноземних інвесторів, адже активне залучення іноземних інвесторів має сприяти збільшенню обсягів інвестицій у розвиток бізнесу та економіки країни, що допоможе забезпечити необхідні ресурси для успішної реалізації проектів з релокації.

По-п'яте, створення сприятливого правового середовища – удосконалення законодавства та створення сприятливих умов для бізнесу має збільшити привабливість України як країни для релокації, а також зменшити адміністративні бар'єри та ризики для підприємств [8; 9].

Отже, подальший розвиток релокації українського бізнесу має свої перспективи, які формують можливості для розширення і розвитку нових ринків та підвищення ефективності діяльності підприємств.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, сучасний стан підприємств України, котрі здійснили релокаційні дії під час війни, свідчить про складні умови, з якими вони зіткнулися. Багато з цих підприємств зазнали значних втрат та змушені були шукати нові місця для функціонування внаслідок військових дій та загальної економічної нестабільності. Основні виклики перед переселеними підприємствами включають дефіцит приміщень, нестачу робочої сили, складність у відновленні минулих обсягів виробництва, а також проблеми з транспортом та логістикою. Такі чинники негативно впливають на їхні майбутні результати діяльності та можливість повернення до нормального функціонування. Проте, є перспективи подальшого розвитку для цих підприємств. Зокрема, це може включати залучення участі територіальних громад для сприяння успішній релокації, створення та впровадження більш деталізованих державних програм для підтримки, а також розвиток інноваційних підходів до релокації та виробництва.

Подальші дослідження в цій сфері можуть бути спрямовані на дослідження ефективності стратегій релокації підприємств в умовах війни,

включаючи аналіз впливу різних чинників на успішність таких дій. Крім того, важливо дослідити ефективність заходів підтримки, які надаються державою та місцевими громадами для полегшення процесу релокації підприємств та їхнього подальшого функціонування.

Література

1. Likhonosova G., Aleksejeva L., Zieiniiev T., Shalbayeva S. Approaches to ensuring the economic security of the relocated business. *Science, Business, Innovation in Digital Economy*. 2023. Vol. 4(1). P. 115-129. DOI: [https://doi.org/10.46656/access.2023.4.1\(9\)](https://doi.org/10.46656/access.2023.4.1(9))
2. Коробка С. В. Особливості релокації малого підприємництва в умовах війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія економіка та управління*. 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-04-14>
3. Lavreniuk V., Polishchuk Y., Kornyliuk A., Horbov V. Government response on Russian war in Ukraine: Relocating business. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. Vol. 21(4), P. 556-576. DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(4\).2023.42](https://doi.org/10.21511/ppm.21(4).2023.42)
4. Birg L., Voßwinkel J. S. Emission taxes, firm relocation, and product differentiation. *European Journal of Law and Economics*. 2021. Vol. 51(2). P. 297-345. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10657-021-09685-7>
5. Яковенко О. І. Актуальні питання управління діяльністю вітчизняних підприємств в сучасних умовах господарювання. *Причорноморські економічні студії: Економіка та управління підприємствами*. 2022. № 76. С 140-147. DOI: <https://doi.org/10.32782/>
6. Запухляк І., Красняк О. Релокація: суть, типи та проблеми. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 6. Т. 2. С. 257-262. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(2\)-43](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-43)
7. Князевич А. О. Організаційно-правові основи регулювання процесів релокації українських підприємств в умовах війни. *Ekonomika ta derzhava*. 2022. № 8. С. 9-14. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.8.9>
8. Bao H., Wu X., Peng Y., Han L. Key factors inuencing household asset allocation of relocated households: A case study of Hangzhou. *Habitat*

International. 2022. Vol. 124. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102562>

9. Balbontin C., Hensher, D. A. Firm-specific and location-specific drivers of business location and relocation decisions. *Transport Reviews*. 2019. Vol. 39(5). P. 569-588. DOI: <https://doi.org/10.1080/01441647.2018.1559254>

10. Куди переїжджає український бізнес під час великої війни? *Opendatabot*. 2023. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2> (дата звернення: 28.03.2024).

11. Релокація бізнесів в Україні: успішні кейси, знахідки та помилки. *ShiStrategies*. 2023. URL: <https://strategi.com.ua/relokatsiia-biznesiv-v-ukraini/> (дата звернення: 28.03.2024).

12. Фещенко А. Бізнес-омбудсмен розповів про проблеми релокованих підприємств. URL: <https://glavcom.ua/economics/business/biznes-ombudsmen-rozproviv-pro-problemi-relokovanikh-pidprijemstv-945764.html> (дата звернення: 29.03.2024).

References

1. Likhonosova, G., Aleksejeva, L., Zieiniiev, T. and Shalbayeva, S. (2023), "Approaches to ensuring the economic security of the relocated business", *Science, Business, Innovation in Digital Economy*, vol. 4(1), pp. 115-129. [https://doi.org/10.46656/access.2023.4.1\(9\)](https://doi.org/10.46656/access.2023.4.1(9)).

2. Korobka, S. V. (2023), "Features of small business relocation during war", *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia ekonomika ta upravlinnia*, vol. 7. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-04-14>.

3. Lavreniuk, V., Polishchuk, Y., Kornyliuk, A. and Horbov, V. (2023), "Government response on Russian war in Ukraine: Relocating business", *Problems and Perspectives in Management*, vol. 21(4), pp. 556-576. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(4\).2023.42](https://doi.org/10.21511/ppm.21(4).2023.42).

4. Birg, L. and Voßwinkel, J. S. (2021), "Emission taxes, firm relocation, and product differentiation", *European Journal of Law and Economics*, vol. 51(2), pp. 297-345. <https://doi.org/10.1007/s10657-021-09685-7>.

5. Yakovenko, O. I. (2022), "Actual issues of managing the activities of domestic enterprises in modern business conditions", *Prychornomorski ekonomichni studii: Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*. <https://doi.org/10.32782/>.
6. Zapukhliak, I. and Krasniak, O. (2022), "Relocation: essence, types and problems", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 6, no 2, pp. 257-262. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(2\)-43](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-43).
7. Kniazievych, A. O. (2022), "Organizational and legal bases of regulation of relocation processes of Ukrainian enterprises in wartime conditions", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 9-14. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.8.9>.
8. Bao, H., Wu, X., Peng, Y. and Han, L. (2022), "Key factors influencing household asset allocation of relocated households: A case study of Hangzhou", *Habitat International*, vol. 124. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102562>.
9. Balbontin, C. and Hensher, D. A. (2019), "Firm-specific and location-specific drivers of business location and relocation decisions", *Transport Reviews*, vol. 39(5), pp. 569-588. <https://doi.org/10.1080/01441647.2018.1559254>.
10. Opendatabot (2023), "Where does Ukrainian business move during the great war?", available at: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2> (Accessed 28 March 2024).
11. ShiStrategies (2023), "Business relocation in Ukraine: successful cases, lessons learnt and mistakes", available at: <https://strategi.com.ua/relokatsiia-biznesiv-v-ukraini/> (Accessed 28 March 2024).
12. Feshchenko, A. (2023), "Business Ombudsman talks about the problems of relocated enterprises", available at: <https://glavcom.ua/economics/business/biznes-ombudsmen-rozpoviv-pro-problemi-relokovanikh-pidprijemstv-945764.html> (Accessed 29 March 2024).

Стаття надійшла до редакції 03.04.2024 р.